

A Szentese-kistőkei rézkori temető.

(Ide tartozik a XX—XXII. tábla.)

1930 májusában a Csongrádmegyei Múzeum rézkori temetőre bukkant a szentesi Kistőkén, a magyarteési szélmalom szomszédságában. A tanyatulajdonos még 1928-ban kezdett az építkezéshez s a szükséges vályog kitermelését a tanya udvarán kezdte meg. A sírokra a vályogverő munkások akadtak s a leletekről nyomban jelentést tettek a múzeum igazgatóságának. Tették ezt annál is inkább, mert a közelműnyék lakossága még 1925-ben, mikor Szentese város a Szentese-szelevényi utat építette, az út árkában a jelenlegi temetőtől úgy 500 lépésre, ugyancsak zsugorított csontvázakra akadt.

A múzeum a bejelentés után helyszíniszemlét, majd 1929 őszén próbaásatást tartott, de eredmény nélkül. Meg kellett tehát várni az újabb alkalmi lelet bejelentésének idejét. Ezután, mihelyt a tavaszi földmunkák befejeződtek, feltárta a múzeum azt a területet, mely az agyagbánya részére volt kijelölve. Az aránylag kis helyen 16 sírt ásott fel. A további ásatást szeptemberre halasztotta, amikor újabb 12 sírt bontott fel. Összesen tehát 28 sírt ismerünk erről a területről.

A temető Szentese-nek Kistőke nevű határrészében van, a Kurca völgyének északi tábláján. A Körös, Kurca és Veker vágta medrek egy meglehetősen kiterjedt lösztáblát határolnak, melynek felszínét a későbbi idők morfológiai tényezői enyhén hullámossá tették. A vidék egész ábrázata elárulja, hogy ez a terület csak kivételesen nagy árvizek alkalmával jutott itt-ott víz alá s mihelyt az ár szintje valamit is esett, a Kurca és Veker felől felnyomuló vizek el is folytak.

Az így közrezárt löszhát északról dél felé lejt és szeliden belevész a Veker által alkotott kanyarulat távába. Temetőnk ettől, a ma már teljesen lecsapolt tótól északnyugatra, azon a határvonalon túl van, ameddig a legmagasabb ár elérhetett.

Tőle északra a szint egyre magasodik, míg a Körös partját képező gerincet, nem messze a pusztai stvánházi temetőtől, el nem éri. A két egykori település között a közlekedési vonalat éppen ez a löszgerinc biztosította. Csakhogy míg Pusztai stvánháza a Körös északi, addig Szentese-

Kistöke a déli partján fekszik körülbelül 15 km távolságra egymástól. A két hely között a körösi átkelőt Bökény jelzi, ahol a meder meglehetősen összeszűkül. Innen már a multban több hasonló lelet került a múzeumba s a feljegyzések tanúsága szerint ugyancsak korarézkori temetkezés nyomai mutathatók ki. Innen való a XX. 14. alatt bemutatott sílex penge is.

A temetőről készített vázlat mutatja az elhantolás módját (XXII.), a fekvés irányát, a rendszert, mely itt is éppen úgy megvan, mint a pusztaitvánházi, vagy hajduszoboszlói temetőben. Valamennyi csontváz itt is zsugorítva fekszik, kelet-nyugati irányban elhelyezve. A fej kivétel nélkül mindig kelet, a láb pedig nyugat felé esik. Ebben éppen olyan következetések, mint a férfi és női tetemek változó oldalon való elhantolásában. A férfi mindig jobb oldalán fekszik, arccal tehát északnak néz, míg a nő balfelén nyugszik és délnek van fordulva. Abban is egyezik ez a temető a két előbbivel, hogy az elföldelésben rendszert vagy sort hiába keresünk. Két-három méteres távolságra fekszenek egymás mellett a csontvázak. Valamennyiben csak egy halott volt eltemetve.

A zsugorítás különböző mérvű. Nőknél mintha kisebb mértékben történt volna, mint a férfiaknál, de itt is van kivétel. A nők száma jóval nagyobb, mint a férfiaké. Az első alkalommal feltárt 16 sírban 13 nő és 3 férfi feküdt.

Hillebrandnak az a megfigyelése, hogy a nőknél késmelléklet sohasem fordul elő, ellenben márvány gyöngyökkel vannak ékesítve, (XX. 12.) a férfiaknál kova, (XX. 21., 22.) esetleg rézkés van, gyöngy pedig nincs, itt is mindenben helytálló. E kovakések azonban csak apró pengék s mindhárom esetben az arc elé tartott kéz könyökétől kerültek elő.

A hullák lábfejének csonkításával ebben a temetőben nem találkozunk, úgyszintén jelképes sírral sem. Valószínű azonban, hogy a csonkítás szokásban volt, mit a 16. sír részleges temetkezése gyaníttat. Ebben u. i. egy jól kifejtett, idősebb férfi csontváza volt, melynek koponyája és egyik karja hiányzott. A leggondosabb kutatás sem vezetett a hiányzó részek nyomára. A könyöknél itt is megvolt a mikrolitikus kovapenge, az arc előtt egy edény, az egyik kar és a koponya azonban hiányzott. A zsugorítás inkább térdben erős, míg csípőben alig valamicske. A hulla ölében, a medence előtt, apró emlős állat csontváza volt, mi e kor temetkezési szokásai között egészen új jelenség. Sem itt nem fordul elő a váz mellett egyéb csont, sem pedig a hajduszoboszlói, vagy a pusztaitvánházi beszámolók nem tesznek említést hasonló jelenségről. Éppen ezért a sírt in situ felvettük a szentesi múzeum számára.

A sírok mellékletei nem olyan gazdagok, mint az előbbi két esetben. Edénynélküli sír egy sem fordult elő, de négyenél több edény egyiknél sem volt. Leggyakrabban két, vagy három edényt találtunk. Ha csak egy volt, azt mindig a fejnél, rendszerint az arc előtt, a homlok magasságában találtuk. Gyakran fordul elő hátul a farnál, ritkábban a lábfejnél. Eből is látható, hogy az edények elhelyezése nem történt ötletszerűen, ha-

nem bizonyos meghatározott sorrend szerint. Ezt látszik igazolni az is, hogy a nagy edények mindig a fej körül, a farnál középszerűek — csuprok és füles bögrék — míg a lábnál csak kevésbé megmunkált bögrék és apró tálacskák vannak.

Eszközök közül a már említett pengéken kívül, egy sárga, keramitszerű, csiszoló kő és két csontár töredéke került elő, férfi csontváz mellől.

Az egyetlen rézeszköz (XX. 17.) nem szakszerű ásatás eredménye, hanem a vályogverő munkások szolgáltatták be, mint az általuk feldúlt sír egyikének mellékletét. Az eszköznek egyik vége hegyes, másik vésőszerűen lapított. A pusztaistvánházi rézártól csak annyiban tér el, hogy ennek csak egyik vége hegyes. Anyaga súlyos, tömör vörös-réz. Csak kevésbé oxidált, felületét rozsdafoltok teszik érdekessé.

Ékszer itt is csak a márvány-gyöngy. Mindig nőknél fordult elő, azoknál is csak ritkán. A tizenhárom nő csontváza közül kettőnél, azonban ezeknél is csak kevés. Forma, nagyság, kivitel és felhasználás tekintetében mindenben egyeznek a pusztaistvánházi és hajduszoboszlói ékszerekkel.

E temetők kulturájának és korának azonossága a keramikai anyag összehasonlításából mégjobban kitűnik. Éppen olyan apró, kézzelformált tálacskák fordulnak elő itt is, mint amelyeket Hillebrand mutat be a pusztaistvánházi temető leletei között, vagy Zoltay a hajduszoboszlói temetéből. A rokonság azonban az előbbivel sokkal szembetűnőbb. A XX. 7. számú tálacskának mását Hillebrand műve 19. oldalán az 5. számú edényben találjuk meg, a XX. 6.-ét a 21. oldal 3. számú edényében.

Új forma a XX. 5. sz. tál fülének kiképzése, mely már nem bütyök, de nem is átlukasztott fül. Gyakorlati rendeltetése se lehetett, hanem csak díszítő elemként szerepel éppen úgy, mint az apró, hegyes bütyök más edények oldalán.

Ugyancsak új forma a XX. 1. alatt közölt nagy, szélesszájú bögre is. Ezen nincs más díszítés, mint a szimmetrikusan elhelyezett két bütyök. Újszerűsége a formán kívül abban nyilvánul, hogy csupán egy füle van. Úgy a másik két temetőnek, mint ennek keramikai anyagában a bütyök és fülek szimmetrikus és páros elhelyezését lehet megfigyelni. Még az ornamentikában is fejlett szimmetria van. Ez az első eset, amikor a szimmetria nincs meg.

A továbbiakban bemutatok még egy díszített bögrét, amelynek ugyancsak egy füle van. A XX. 2., 4. és XXI. 1. számú edényformák megvannak a pusztaistvánházi anyagban is.

Meglepően haladott forma a XXI. 2. képen bemutatott bögre. Nemcsak alakja, de égetése is egészen elütő a többi edénytől. Színe fekete. Hasonlít a XX. 1. alattihoz annyiban, hogy ennek is egy füle van. Nemcsak az egy fül s annak jól kiképzett volta, hanem formálásának fejlett technikája és gyakorlottsága, valamint gondos kiégetése is azt igazolják, hogy magas képzettségű agyagművesek munkájával állunk szemben.

Hillebrand a pusztaistvánházi temető ismertetése alkalmával annak a véleményének ad kifejezést, hogy e korszak formai szempontból kifogástalan edényeit nem nők állították elő háziiparszerűleg, hanem művész hajlandósággal rendelkező szakiparosok. Az előbbi edény kivitele is a feltevés helyessége mellett szól.

Haladott formaérzékről és ízlésről tanúskodnak a XX. 9., 10., 11. sz. bögrék. Pusztaistvánházán is előfordul ez az alak. Az egyik közülük díszített is. A bütyök korhatározó rajta.

A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvében Roska Márton a székelyföldi rézkor ismertetésénél behatóan foglalkozik a bütyök tipológiai jelentőségével. Megállapítja, hogy ezek a bütykök már a neolithikumban jelentkeznek, de csak a rézkor sajátosága gyanánt tűnnek fel sűrűbben az edényeken. Ebben a korban aztán ezek a bütykök megnőnek, átfúródhatnak és visszanyerik fül jellegüket. Ilyen átmenetet tüntet fel a XXI. 3. sz. kép is. Pusztaistvánháza és Hajduszoboszló anyagában is előfordul.

Azok az edények, melyeknél az apró, átfúrt fül egészen a perem széleig szorul fel, itt gazdag változatban vannak képviselve. Ezt a formát tartja Hillebrand a legtipikusabb rézkori alaknak, amely a kora rézkor valamennyi eddig ismert lelőhelyén előfordult. A legkezdetlegesebb közöttük a XXI. 5. alatti forma. Már fejlettebb a XXI. 6. Domborúbb a XXI. 12. képen bemutatott edény. Ilyen Hillebrandnál a 25. l. 3. számú és 21. l. 4. számú ábra.

Úgy látszik, hogy nálunk az Alföldön a neolithikum végét jellemzi a talpcsőnek kifejlődése. Bár már a bükki kultúrában is feltűnik. Úgy tűnik fel, hogy ez az összekötő kapocs a neolithikum és rézkor között. A bodrogkeresztúri temetőben ez az átmeneti típus már átlyukasztott talpcsővel jelentkezik. Ugyanezt tapasztaljuk Pusztaistvánházán és Hajduszoboszlón is. A fülek jelentéktelenek, de a bütykök megvannak. A XXI. 14. számú képünk mutatja a visszafejlődött fülek bütyökszerű kiképzését, a jellegzetes bütyköket s a talpcső átlyukasztását. Az edény feneké a talpcső legszűkebb részén választja el a hasasodás üregét a csőtől. Ehhez hasonlót ismerünk a már említett két egykorú temetőből is.

Régibb forma a XXI. 11. számú talpcsőves edény, mely felső részén kihasasodik és ismét összeszűkül. A talpcső nincs kilyukasztva. A fül tipikus s a bütyök sem hiányzik róla. Hasonló Pusztaistvánházán is előfordult.

Az előadottakból is kitűnik, hogy a Szentés-kistőkei temető szorosan beleilleszkedik a bodrogkeresztúri kultúrkörbe s annak egy igen tipikus állomáshelye. Ennek a temetőnek keramikusan anyagából valók még a XX. 13. és XXI. 8. alatt bemutatott edények.

Úgy látszik, hogy a Körös alsó folyása, illetőleg annak torkolatvidéke ennek a kultúrának népesen lakott területe volt. Ide kell számítanunk a Kurca egész medrét is, mert a pusztaiistvánházi és Szentés-kistőkei temetők tipológiai útmutatása alapján a Csongrád-megyei Múzeum régibb anyagából több lelet is került elő, amely szintén ehhez a kultúrához tar-

tozik. Ezek alapján a Kurca vonalán más hasonlókorú lelőhelyek is kimutathatók.

Ilyen a már előbb említett Szentes-Zalota-bökényi Köröspart is. Bár az innen kikerült anyag szórványos leletből való, már az elterjedés miatt is figyelmet érdemel. A XX. 8., 15. szám alatti edényeket és egy rézkést ugyanaz a személy szolgáltatotta be 1927-ben, mint egy helyről kikerült leletet.

Az edények minden tekintetben megegyeznek a Szentes-kistőkei formákkal s így a többi hasonlókorú temető keramiájával. Hozzájuk véve még a XX. 16. szám alatt bemutatott köpengét, világos, hogy Szentes határában és Zalota-bökényi átkelőnél másik korarézkori telep volt, mely a most ismertetett kistőkei és pusztavánházi telepek között éppen középen feküdt, mindkettőtől kb. 8 km-re. 1932-ben egy jobb és egy bal oldalon fekvő zsugorított csontvázat tárt fel itt a szentesi múzeum, melyeknél a fentebb ismertetett típusú edények voltak.

A Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályába és a Szeged városi múzeumba került teési szórványról, valamint a Szentes-belvárosi, Szentes-bánomháti, Szentes-berekoldali és derekegyházi leletekről Csongrád vármegye őskori települése c. dolgozatomban részletesen szóltam. (Dolgozatok. 1932. 76—77. l.)

Másik lelőhely a Szentes-nagyhegyi szőlő, honnan minden korszak emlékanyaga gazdag változatban került elő. A XX. 18., 19., 20. számú képek az innen kikerült rézeszközöket mutatja be. Lelőkörülményeik ismeretlenek. Csak annyiban hitelesek, hogy nagyhegyi szőlőbirtokosok szolgáltatták be, mint szórványos leleteket. Ugyaninnen valók a XX. 3., XXI. 4., 10., 13. sz. edények is.

Tovább követve a Kurca medrét, azt tapasztaljuk, hogy a Nagyhegytől délre eső területen a térszín egyre lejt, míg végül Szentes és Szegvár között hatalmas tóvá süllyed le. Ez az úgynevezett Contra tó egykori medencéje, melynek keleti partján, a Kórógytól északra, a lösztábla ismételen a felszínre bukkan. Újra megtaláljuk, mint kiemelkedő hatalmas szigetet az egykori mocsárvilág mélyén. Pontosan Szentes és Szegvár határán emelkedik a Sáp halom. Ennek környékéről kerültek a múzeumba mint szórványok a XX. 23., XXI. 7. leletek.

Közel a Kurca torkolatához fekszik Mindszent község. Ennek földrajzi helyzete igen sajátos. A Kurca és Tisza egybefolyásánál egy kiemelkedő, kiterjedt löszhát védte az árvizek ellen s így e kultúra számára ideális telephelyül szolgált. A XXI. 6. alatti edény innen került ki.

Az itt bemutatott tárgyak alkotják ezidő szerint a Csongrád-megyei Múzeum rézkori anyagát. A lelőhelyek összejegyzésével e korszak településének igen kifejező képét kapjuk, mely szorosan kapcsolódik Pusztavánháza át a bodrogkeresztúri kulturkörhöz.

Dr. Zalotay Elemér.

Der Friedhof in Szentes-Kistöke aus der Kupferzeit.

(Hieher gehören die Tafeln XX—XXII.)

Das Szenteser Museum des Komitats Csongrád entdeckte im Frühjahr 1930 einen Friedhof aus der Kupferzeit, der sich auf dem Kistöke genannten Grenzgebiet von Szentes, an dem von den Flüssen Körös, Kurca und Veker umgebenen Lössgelände befindet. Es gelang, auf einem verhältnismässig kleinen Gebiete 16 Gräber auszugraben; anlässlich weiterer Ausgrabungen sind fernere 12 Gräber zum Vorschein gekommen, so dass uns nun insgesamt 28 Gräber dieses Gebietes bekannt sind.

Der Friedhof befindet sich südlich vom Flusse Körös, während der allgemein bekannte Friedhof von Pusztaistvánháza nördlich der Körös liegt. Auf die Übergangsstelle zwischen diesen beiden, derselben Zeit angehörenden Gebieten weist Bökény, das am Ufer der Körös liegend und breits ähnliche Funde sowie auch 2 hockende Skelette lieferte. Auch die Silex-Klinge vom XX. 14. entstammt diesem Gebiet.

Die Skizze des Friedhofs (XXII.) stellt die Art und Weise der Beerdigung, die Lagerichtung der Skeletten und das System, das mit denjenigen der Friedhöfe von Pusztaistvánháza und Hajduszoboszló übereinstimmt, dar. Auch da finden wir die wechselseitige Beerdigung der männlichen und weiblichen Leichname gleich den 2 anderen Friedhöfen; ein System in der Anordnung der Gräber wird auch da vermisst. Die Hockerstellung der Skeletten ist im grösseren oder geringeren Mass zu konstatieren. Die Beobachtung Hillebrands, wonach den weiblichen Leichnamen niemals ein Messer beigelegt wurde, dass sie hingegen mit Marmorperlen geschmückt sind (XX. 12.), ferner dass bei den Männern sich Feuerstein (XX. 21., 22.), eventuell ein Kupfermesser, niemals aber Perlen befinden, erweist sich auch in Bezug auf dieses Gebiet als richtig. Die Feuersteinmesser sind aber bloss winzige Klingen und sind stets beim Ellbogen der vor das Gesicht gelegten Hand aufzufinden.

Sowohl der Verstümmelung des Fusses bei den Leichnamen, als auch dem symbolischen Grabe begegneten wir in diesem Friedhof nicht. Nichtdestoweniger mag die Sitte der Verstümmelung dennoch üblich gewesen sein, wenigstens lässt die partielle Beerdigung, die wir am 16. Grab

wahrnahmen diese Vermutung aufkommen. In diesem Grabe fehlte nämlich vom Skelett eines älteren Mannes der eine Arm und der Schädel.

Die Beilagen in den Gräbern sind nicht so reich wie diejenigen in den Gräbern der Friedhöfe von Pusztaistvánháza und Hajduszoboszló. Ein Grab ohne beigelegtes Gefäß ist uns zwar nicht vorgekommen, doch waren in keinem mehr als 4 Gefässe vorhanden. Am häufigsten fanden wir 2 bis 3 Gefässe. War aber bloss ein einziges vorhanden, so lag es immer beim Kopfe, in der Regel vor dem Gesicht in der Höhe der Stirne. Es lag auch häufig rückwärts beim Hinterteil, seltener beim Fuss.

An Werkzeugen kamen neben einem männlichen Skelett ausser den Feuersteinklingen auch noch ein gelber Schleifstein und die Fragmente zweier Beinpfiemen zum Vorschein. Das einzige Kupferwerkzeug ist auf XX. 17. sichtbar.

An Schmuckstücken fanden sich auch nur Marmorperlen, auch die nur selten und stets bei weiblichen Skeletten.

Die Übereinstimmung in Kultur und Zeitalter zwischen diesem Friedhof und denen von Pusztaistvánháza und Hajduszoboszló erhellt sich aus dem Vergleich des keramischen Materials. Es kommen da dieselben winzigen, handgeformten Schüsselchen vor (XX. 7., XXI. 9.) wie dort. Als neue Form erscheint bloss die Ausbildung des Schüsselgriffs an XX. 5., der nicht mehr ein blosser Ansatz, doch auch kein durchlöcherter Griff ist, überhaupt keinem praktischen Zwecke dient, sondern als rein dekoratives Element gedacht ist, gleich den winzigen, spitzigen Ansätzen auf den Seiten anderer Gefässe. Ebenfalls als neue Form fungiert der kleine breitgeöffnete Topf unter XXI. 1. Seine Neuartigkeit besteht ausser der Form auch darin, dass er bloss einen einzigen Griff besitzt. Überraschend fortschrittliche Form zeigt auch der ebenfalls eingriffige kleine Topf unter XXI. 2., der nicht bloss in der Form, sondern auch was das Brennen und die Farbe anbelangt von den übrigen Gefässen abweicht. Die Formen der Gefässe XX. 2., 4. und XXI. 1. kommen hingegen auch unter den Funden von Pusztaistvánháza vor.

Von entwickelten Formsinn und Geschmack zeugen auch die Häfen XX. 9., 10., 11. Gefässe, an denen der winzige durchlöcherter Griff ganz oben am Rand angebracht ist, sind da in reichen Variationen vertreten. Hillebrand hält diese Variante für die typische Form der Kupferzeit, da sie auf sämtlichen bisher bekannten Fundorten aus der frühen Kupferzeit vorgekommen ist. Das primitivste Gefäss unter diesen ist dasjenige auf XXI. 5. Bereits entwickelter ist die Form XXI. 6., noch plastischer das XXI. 2. Gefäss.

Es scheint, dass auf dem Alföld die Ausbildung des Röhrenfusses für das Ende des Neolithikums charakteristisch ist. Es ist, als ob dies das Verbindungsglied zwischen Neolithikum und Kupferzeit sein würde. XXI. 14. weist einen derartigen Übergangstypus auf. Eine ältere Form scheint uns hingegen das mit Röhrenfuss versehene Gefäss von XXI. 11. zu sein.

Aus dem bereits Gesagten erhellt es sich, dass der Friedhof von

Szentes-Kistöke sich eng dem Kulturkreis von Bodrogkeresztúr anschliesst. Dem keramischen Material dieses Friedhofs entstammen auch die Gefässe auf XX. 13. und XXI. 8.

Die weiter unten anzuführenden Fundorte zeugen dafür, dass die Mündungsgegend der Körös dem Anschein nach das am dichtesten bewohnte Gebiet dieser Kulturperiode war. Eine derartige Siedlung ist das bereits erwähnte Körösgelände von Zalota-Bökény, dem wir die Gefässe XX. 8., 15. sowie auch die Steinklinge XX. 16. verdanken. Ein weiterer Fundort ist der Weingarten Szentes-Nagyhegy. Die Kupferwerkzeuge XX. 18., 19., 20. sowie auch die Gefässe XX. 3., XXI. 4., 10., 13. entstammen auch diesem Gelände.

Dem hohem Gelände nächst dem Hügel Sáp, südlich vom Nagyhegy entstammen die spärlichen Funde auf XX. 23., XXI. 7.; Mindszenter Herkunft ist hingegen der Fund XXI. 6. Die in die Archäologische Abteilung des Nationalmuseums und in das Städtische Museum Szeged geratenen Funde von Teés, sowie diejenigen aus Szentes-Innenstadt, Szentes-Bá-nomhát, Szentes-Berekoldal und Derekegyház werden in meiner Abhandlung: Die urgeschichtliche Siedlung der Komitat Csongrád (Arbeiten 1932. S. 76—77.) ausführlich behandelt.

Dr. E. Zalotay.